

Date: 3rd June-2025

**ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ТАЛАБАЛАР ТОМОНИДАН
СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ МАХСУС
ПРОФИЛАКТИКАСИ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Тургунбоев Сардор Пўлатжон ўғли

Аннотация. Ушбу мақолада профилактика инспекторининг шахсининг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикасини ташкил этиш фаолиятининг этишнинг тушунчаси, аҳамияти, ўзига хос хусусиятлари, виктимологик профилактиканинг жабрланишнинг олдини олиш ҳамда ҳуқуқбузарликлар барвақт профилактикасидаги ўрни ва аҳамияти, шунингдек профилактика инспекторининг шахсининг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг виктимологик профилактикасини такомиллаштириш юзасидан илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган ҳамда амалиётдаги муаммо ва камчиликлар ўрганилган.

Жаҳонда ҳуқуқбузарликларни барвақт олдини олишнинг таъсирчан тизимини яратиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларга қонунга ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига муросасизлик муносабатини сингдириш, профилактик ишларни мувофиқлаштириш, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг замонавий ташкилий-ҳуқуқий механизмларини жорий этиш бўйича қонунчилик нормалари ва уларни қўллаш амалиёти билан боғлиқ муаммоларнинг илмий ечимини топиш долзарб ҳисобланади. Шунингдек, ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш тизимини такомиллаштириш истиқболларини тадқиқ этиш ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

Республикамызда олиб борилаётган жиноятчиликка қарши курашиш сиёсатида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўрни ва роли сезиларли даражада ошди. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолият мазмуни бутунлай ўзгарди. Хусусан мамлакатимизда «Ижтимоий ҳимоя ягона реестри» ахборот тизимида ёрдамга муҳтож аёллар, ёшлар ва ногиронлиги бўлган шахслар бўйича алоҳида маълумотлар базасини, жумладан «Темир дафтар», «Ёшлар дафтари» ва «Аёллар дафтари»ни «Ижтимоий ҳимоя ягона реестри»ларини яратиш йўлга қўйилди.

Ўтган давр мобайнида республикамызда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилиб, бу борадаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи яхлит норматив-ҳуқуқий база шаклланди. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимининг самарали фаолияти натижасида мамлакатда ҳуқуқ-тартибот мустаҳкамланиб, криминоген вазият сезиларли даражада яхшиланди. Бугунги кунда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятини ташкил этиш услубларини тубдан ўзгартириш, қонун бузилиши ҳолатларини фош этиш ва чоралар кўриш эмас, балки мазкур ҳолатларнинг барвақт олдини олиш ва профилактикасини таъминлашни ушбу идораларнинг энг асосий

Date: 3rd June-2025

вазифасига айлантириш, ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбирларининг самарали тизимини жорий этиш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари фаолиятида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни кенг йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ушбу соҳада эришилган ютуқлар билан бирга, бир қатор муаммо ва камчиликларнинг мавжудлиги Президент Шавкат Мирзиёев томонидан танқид остига олиниб, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш борасидаги чора-тадбирларнинг аниқ манзилга йўналтирилмаганлиги ва уларга комплекс ёндашилмаётганлиги, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг тизимли равишда содир этилишига доир сабаб ва шартшароитларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш самарадорлиги мавжуд эмаслиги кутилаётган натижаларни бермаётганлиги таъкидланди.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, жиноятларнинг содир этилиши сабаблари, шахсда ғайриижтимоий хулқ-атвор ва хусусиятларнинг шаклланишига ҳамда турли кўринишдаги ҳуқуқбузарликлар содир этилишига, қонунга ёки қонун ижросига путур етказадиган омиллар жамиятдаги носоғлом ижтимоий-руҳий муҳит таъсирида юзага келмоқда. Айниқса, шахсдаги ғайриижтимоий салбий хулқ-атвор аксарият ҳолларда маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига сабаб бўлмоқда.

Шунинг учун ҳам, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан ҳуқуқни қўллаш амалиёти, хусусан ички ишлар органлари фаолиятига ҳуқуқбузарликларнинг оқибати билан қарши курашиш эмас, балки уларнинг барвақт профилактикасини амалга ошириш, ҳар бир жиноятнинг адолати ва ҳақиқатини таъминлаш асосий талаблардан бири сифатида қўйилмоқда.

БМТнинг маълумотларига кўра, «2019 йил дунё бўйлаб ўтказилган тадқиқот натижалари, дунёдаги 35 % аёллар умри давомида ҳеч бўлмаса бир маротаба жисмоний, руҳий зўрликка дучор бўлганлигини кўрсатмоқда. 2018-2019 йилларда дунёда аниқланган одам савдоси қурбонларининг 72% ни аёллар, жумладан вояга етмаган қизлар (23 %), шу билан бирга, болалар савдосининг ҳар беш қурбонидан тўрттасини қиз болалар ташкил этган» лиги боис, шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар виктимологик профилактикасининг методологик асосларини такомиллаштириш, мазкур тизимни ривожлантириш, шахснинг бузилган ҳуқуқларини тиклашнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш зарурати мавжудлигини кўрсатмоқда.

Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактикаси, уни жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатдан ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос йўналишларини аниқлаш асосида мазкур соҳани такомиллаштириш, миллий қонунчиликни халқаро стандартларга мослаштириш ва бу борада давлатлараро ҳамкорликни кучайтириш тенденцияси кузатилмоқда. Жумладан, жиноятчиликка қарши курашиш, зўрлик феноменининг вужудга келиши, зўравон шахсининг хусусиятлари, зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш, мазкур жиноятларнинг криминологик, виктимологик тавсифи, аҳоли виктимлиги даражасини аниқлаш, шахсни

Date: 3rd June-2025

зўравонликдан ҳимоя қилишнинг самарали чораларини ишлаб чиқиш, бу борадаги халқаро ҳуқуқ нормаларини миллий қонунчиликка имплементация қилиш долзарб ҳисобланади.

Таҳлиллар бугунги кунда шахс ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноятларнинг, хусусан қотилликнинг 28 фоизи, қасддан баданга шикаст етказишларнинг 20 фоизи, ҳақорат қилиш ва тўхматнинг 12,5 фоизи айнан оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этилаётганлигини кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев: «Оилаларда носоғлом муносабатлар, қайнона-келин, эр-хотин ўртасидаги жанжаллар, хотин-қизларимиз орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари борлиги шахсан мени қаттиқ изтиробга солмоқда», – деб таъкидлаган эди.

Ички ишлар органларининг шахсга қарши жиноятларни олдини олиш фаолияти ҳар бир шахсга нисбатан индивидуал ёндашувни талаб этади. Бу, авваламбор, вояга етмаган жабрланувчиларга ҳам тааллуқлидир. Масалан, виктимликнинг дастлабки босқичида профилактика қилиш муаммоси сўнгги йилларда бир неча марта кўтарилди. Аммо ўсмирлар ва қизлар орасидаги виктимологик профилактикага нисбатан табақалаштирилган ёндашувнинг зарурлиги бу ҳолда ҳам жуда кам тилга олинди. Юқорида қайд этилган умумий, бир хил ёндашув бу ерда ҳам етакчилик қилади. Беқарор оиладан чиққан ўсмир ёки қизни рўйхатга қўйиш, ўз вақтида чора кўрганлик ҳақида раҳбариятга ҳисобот бериш ва шу билан ўсмир ёки қиз жабрланувчига айлангунга қадар профилактик таъсир кўрсатишни тўхтатиш, ички ишлар органлари, авваламбор, вояга етмаганлар ишлари бўйича инспекция ходимлари ва участка нозирларининг муҳим вазифасидир. Шунингдек, профилактиканинг барча субъектлари фаолиятини баҳолаш мезонлари, одатда, улар фаолият кўрсатувчи шахс ижтимоийлашувининг маълум босқичи билан чегараланади.

Бунинг устига, вояга етмаганлар, айниқса, қизлар махсус ўқув-тарбия муассасаларига ёки колонияларга тушиб қолгач, баъзан ижобий ижтимоий фаолият кўникмаларини орттириш зарурлигини идрок этиш лаёқатини йўқотиб қўймоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ёш болалик даврида зўравонликлардан жабрланиш ва зўравонликка дуч келиш ҳолатлари жиноятчи бўлиш эҳтимолини келтириб чиқаради. Бу, ўз навбатида, болаларга нисбатан зўравонлик қилиш ҳолатларини иложи борида дастлабки вақтларда аниқлаш ва улар виктимлигини олдини олишнинг аҳамиятини оширади.

Ушбу эҳтимол жинсий алоқа ва зўравонликнинг бошқа кўринишлари мавжуд бўлганида янада мураккаблашади. Уй шароитидаги доимий зўравонликнинг кўлами рўйхатлар ва маълумот базалари мунтазам равишда янгиланиб турилувчи бир неча мамлакатлардагина, жумладан, Буюк Британия ва АҚШда болаларни ҳимоя қилиш расмий агентликларига хабар қилинган болага нисбатан зўравонлик қўлланилиши ҳолатларининг кейинги 1-4 йил ичида такрорланиш нисбати 5-24 %га тенг экани аниқланган. Бир бола масаласи бўйича камида икки марта шикоят тушган ҳолатларда бу эҳтимол сезиларли даражада ортар экан.

Date: 3rd June-2025

Болага нисбатан оилада зўравонлик қўлланилиши бошқа муҳитлардаги зўравонликлар ортиб бориш хатари билан боғлиқ бўлиб, Буюк Британияда ўтказилган тадқиқотда аниқланишича, хонадонда зўравонликнинг гувоҳи бўлган болаларнинг ўзлари безориликдан жабр кўришлари эҳтимоли юқори бўлар экан. Италияда бошланғич ва ўрта мактаб ўқувчилари ўртасида ўтказилган тадқиқотда аниқланишича, мактабда безориликнинг жабрланувчиси бўлиш ўз уйида ота-оналар томонидан зўравонликка гувоҳ бўлиш билан узвий боғлиқ экан. Бу айниқса қиз болаларда кўпроқ учраши аниқланган.

Ички ишлар органларининг шахсга қарши жиноятларнинг махсус ва индивидуал профилактикаси ҳам ўзига хос хусусият ва аҳамиятга эга бўлиб, виктимологик профилактиканинг бу тури, зўрлик билан содир этиладиган жиноятлардан мудофаани таъминлаш мақсадида фуқароларнинг криминалогик онг ва ҳуқуқий маданиятини оширишга қаратилган тарғибот ва ташвиқот ишларни кўпайтиришни тақозо этади. Бу, аввало, ҳар бир потенциал жабрланувчи криминалогик вазиятнинг салбий оқибатларини олдини олиш учун зарур чораларни кўриш принципига асосланади.

Е.О.Алауханов ва З.С.Зариповлар томонидан махсус (якка) тартибдаги виктимологик профилактикани, виктимлиги юқори бўлган шахсни аниқлаш ва у билан тарбиявий чора-тадбирларни ўтказиш, унинг жиноятдан жабрланиб қолиш хавфини камайтиришдан иборат чора-тадбирлар тизимини ташкил этади, деб таъкидлайди.

Криминалогик вазиятни реал баҳолаш нафақат воқеалар салбий ривожланганда тўғри ҳаракат қилиши, балки фуқароларни эҳтиёткорликка чақириш ва етказилиши мумкин бўлган оқибатларни олдини олиш ёки камайтиришга хизмат қилади. Аммо хавфли вазиятларни кўра билиш ва уларни баҳолай олиш барчада бир хил эмас. Бундай камчилик индивидуал виктимликнинг асосий белгиларидан бири бўлиб, виктимизациянинг олдини олиш мақсадида уни ривожлантиришга хизмат қилади.

Шахснинг хавфли вазиятларга тушиб қолиши мумкин бўлишининг имкони бўлмаса-да, бундай вазиятларга нисбатан муносабатда бўлиш ва иммунитет ҳосил қилиш зарур. Бу потенциал хавфни реал баҳолаш, ўзини бошқара олиш ва хатти-ҳаракатларининг оқибатларини англашга олиб келади.

Шахс ўзининг хавфли вазиятлардаги камчиликларини билиши, бундай вазиятларга тушиб қолиш эҳтимолининг юқорилигини англаши потенциал жабрланувчи зарурий мудофаасининг руҳий куроли бўлиб хизмат қилади.

Ички ишлар органларининг шахсга қарши жиноятларни олдини олиш фаолиятини ташкил этишда оммавий ахборот воситалари орқали берилган ахборотни идрок этиш ва ўзлаштириш осонроқ ва қулайроқ эканини ҳисобга олиб, бундай йўсиндаги тавсияларни осонгина эслаб қолиш имконини берадиган тавсиялар ишлаб чиқиш лозим. Бунда одамнинг ҳаёт тарзига хос бўлган турли вазиятлар ва шароитларда унга хужум қилинишининг эҳтимол тутилган вариантларини таҳлил қилиш учун самарали ва мақбул бўлган ҳимоя усулларини

Date: 3rd June-2025

ишлаб чиқиш таклиф этилади. Айниқса, виктимоген вазиятларда ҳаракат қилиш тажрибасига эга бўлган кишиларнинг маслаҳатлари фойдали ва ишончга сазовор бўлиши лозим.

Хориж мамлакатларида аллақачон амалиёт синовидан ўтган бундай чора-тадбирларнинг ижобий самараси шу билан белгиланадики, эҳтимол тутилган виктимоген вазиятда ўз хулқ-атворини олдиндан ишлаб чиқиш жараёнида инсон онгига ҳаракатларнинг муайян алгоритми кириб ўрнашади ва реал ҳаётда бу шахс билан шунга ўхшаш бирон-бир воқеа юз бергудек бўлса, бу тажовузнинг дастлабки шикастли таъсирига нисбатан енгилроқ кечади. Бундан ташқари, эҳтимол тутилган криминал вазиятларга реал баҳо бериш одамларда эҳтиёткорликни кучайтирадики, бу баъзан юқорида кўрсатилган вазиятларнинг юзага келишини олдини олади.

Айрим психологик қонуниятларни билиш ҳам низоли вазиятни четлаб ўтиш имконини беради. Баъзан тажовузкор хулқ-атворда дарғазаблик, рақибнинг тажовузкор кўрсаткичи сифатида намоён бўлиши мумкин. Унинг ўзини тутиши таҳдид солувчи кўриниш касб этади, шахс худди ташланишга тайёрланаётгандек бўлади. Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, дарғазаблик ҳолатида инсон кучига куч қўшилганини ҳис қилади, янада серғайрат ва серзарда бўлиб қолади. Бу ҳолатда у жисмоний ҳаракатга эҳтиёж сезади ва шунинг таъсирида баъзан жиноий зўрлик ишлатади.

Шуни қайд этиш лозимки, жиноятчиликнинг расмий статистикасидан ташқари, аҳоли ўртасида аноним тарзида ўтказиладиган сўровлар жиноятчиликнинг миқёси, тақсимланиши ва ривожланишини аниқлаш имконини беради; турли жиноятлар бўйича виктимлашув даражасини намоёниш этади; жиноятчи билан жабрланувчи ўртасидаги муносабатларни ва уларнинг ижтимоий-демографик белгиларини кўрсатади; виктимлашув амалда етказган зиёнга баҳо бериш; унинг хавфлилиги даражасини аниқлаш; айрим жабрланувчилар ўзларига нисбатан содир этилган жиноят ҳақида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга арз қилишдан бош тортишининг сабабларини тушунтириш; жиноий адлия органларининг ишига баҳо беришга кўмаклашади.

Ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар виктимологик профилактикасига кенг жамоатчиликни жалб этишга йўналтирилган тадбирларни амалга ошириш дунёдаги кўпчилик давлатлар, хусусан, Буюк Британия, АҚШ, Канада, Германия ва Австралия шаҳарларида кузатилади. Республикамизда шунга ўхшаш дастурлардан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг «Хавфсиз шаҳар» аппарат-дастурий комплекси ишлаб чиқилиб, унинг имкониятларидан Тошкент шаҳрида кенг фойдаланишга йўналтирилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар қай даражада профессионал ва кўп сонли бўлмасин, жиноятчиликка қарши фақат уларнинг кучи билан кураш олиб бориш мумкин эмаслиги бугунги кунда ҳеч кимга сир эмас. Мазкур органлар фаолияти жиноятчиликка таъсир ўтказиш жараёнида жамоатчилик (турли-туман шаклларда) иштирок этган тақдирдагина самарали бўлиши мумкин.

Date: 3rd June-2025

Жиноятлар виктимлигини профилактика қилишда бир-бирини қўллаб-қувватлаш шахсларнинг бирлашувидан ташқари, амалий виктимологиядан таълим курсларини ташкил қилишида ўз самарасини бериши мумкин. Чет эл тажрибасида бу мавзудаги маърузалар бугунги кунда деярли барча ўқув юртларида ўқитилишидан далолат беради. Ҳатто, мактабгача тарбия муассасаларида ҳам болалар содда, ўзлари тушунишга қодир бўлган даражада турли-туман хавф-хатарлардан қутулиб қолиш ҳақида фойдали ахборотлар оладилар.

Назарий курсдан ташқари, мактаб ўқувчилари ва талабаларда махсус тренинглар ўтказиш: ўзини ўзи ҳимоя қилиш усулларини ўзлаштириш, турли ҳимоя воситаларини қўллаш усулини маромига етказиш имконияти мавжуд.

Кўпгина мамлакатлар тажрибасидан кўриш мумкинки, ҳамма учун муҳим бўлган умумий мақсадлар ва вазифаларни аниқ белгилаш ва ҳатто, турли рағбатлантириш чораларидан фойдаланиш бундай жамоатчилик ҳаракатига бутунлай ўзгача тус беради.

Шуни тан олиш керакки, жиноятлар виктимлигининг махсус профилактикасида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, жамоат ташкилотларининг ўзаро ҳамкорлиги дастурлари Ўзбекистонда бу даражада кенг ривожлангани йўқ. Аммо бундай алоқаларни йўлга қўйиш ва жиноятлар виктимлигига қарши курашишда бутун жамиятнинг куч-ғайратини бирлаштиришга уринишларни ҳозирги вақтда ҳам кузатиш мумкин. Бунга фуқаролар жиноятларни тўхтатиш ёки фош қилишга қўмаклашувчи маълумотларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга аноним тарзда хабар қилишлари учун ўрнатилган «ишонч телефонлари»; томошабинлар хавфсизликни таъминлаш усуллари билан таништиришга бағишланган «Суд ҳокимияти» ёки «Бир жиноят изидан» каби махсус телевизион кўрсатувларнинг тайёрланиши ва намоиш этилиши; виктимоген вазиятларни четлаб ўтиш йўллари ва виктимологик профилактикага доир матбуотда эълон қилинаётган мақолалар; жиноятдан ҳимояланишга бўлган ҳуқуқнинг мазмуни ва уни рўёбга чиқариш йўллари тушунтирувчи илмий-оммабоп рисоаларнинг нашр этилиши кабилар мисол бўлиши мумкин.

Фикримизча, бундай тадбирларнинг бош мақсади аҳолида жиноятлар виктимлигига қарши курашиш тажрибаси, ўз кучига ва давлат мададига ишонч пайдо бўлишига, бинобарин, жиноятчилик олдида кўрқув сезиларли даражада пасайишига эришишдан иборатдир.

Жамоат жойларида зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар виктимлашувнинг махсус профилактикасини олиб бориш учун одамлар кам бўлган жойларнинг яхши ёритилишини таъминлаш; ертўлалар, чордоқлар ва бошқа шунга ўхшаш жойларни қулфлаш ва вақти-вақти билан текшириш; девиант хулқ-атворга мойил бўлган шахслар йиғиладиган жойларни аниқлаб, бундай жойларни профилактика инспекторларининг бўлинмалари томонидан доимий назорат қилиш лозим.

Date: 3rd June-2025

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, Қонуннинг 10-моддасига асосан ички ишлар органлари:

хуқуқбузарликларнинг, уларни содир этган шахслар ва хуқуқбузарликлардан жабрланувчиларнинг ҳисобини юритиш, мазкур маълумотларнинг таҳлилини амалга ошириш; ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чоратадбирларини кўриш; хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда муассасалар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш каби вазифаларни амалга оширадилар.

Жиноятлардан жабрланганларга нисбатан жамиятнинг муносабатини ўзгартириш доирасида хуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг уларга бўлган муносабатини тубдан ўзгартириш, айниқса, долзарб аҳамият касб этиб, бу муҳим йўналиш жабрланувчиларга ўта эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишни, ўзаро ҳурмат ва шериклик муносабатларини, уларни ҳар томонлама ҳимоя қилиш, уларга ёрдам кўрсатиш ва уларни зарурий (масалан, жабрланувчиларнинг хуқуқлари, ишни тергов қилиш жараёни, зарарнинг қопланишига эришиш имкониятлари тўғрисида) ахборотлар билан таъминлашни назарда тутиши лозим.

Шунингдек, виктимологик профилактиканинг ахборот базасини яратиш ҳам энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланиб, бунда сўз, энг аввало, хуқуқни муҳофаза қилувчи органларда жиноятлардан жабрланганлар ҳисобини тўлиқ ва ягона юритиш тизимини яратиш ҳақида боради. Хусусан, ички ишлар органларининг ҳисоботларида статистик ҳисоб юритишнинг айрим шакллариغا аниқлик киритиш, улардан жабрланувчилар ҳақида янада кенг ва дифференциациялашган маълумотлар олишига эришиш зарур.

Жиноятчилик статистикасининг тўлиқ эмаслиги сабаблари ҳам ҳар хил бўлиб, улар объектив ва субъектив омилларни ўзида бирлаштиради. Умуман олганда, улар жумласига жиноятларни рўйхатга олиш сиёсати ва амалиётини, жиноят ишларини кўзгатишни рад этиш амалиётини ва бундан келиб чиқадиган зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар латентлик даражасининг ўсишини киритиш одат тусини олган. Омилларнинг бу тўлиқ бўлмаган рўйхати пировард натижада фуқароларнинг хуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончини йўқолишига олиб келади, натижада уларнинг кўпчилиги ўзларига нисбатан содир этилган жиноятлар ҳақида арз қилишдан воз кечадилар.

Бундай тадқиқотларнинг натижалари статистик ахборотда мавжуд бўшлиқлар ўрнини тўлдириш имконини беришини, виктимлашув шакллари ва кўлами ҳақидаги тасаввурларнинг ишончлилик даражасини оширишини кўрсатади. Фикримизча, бундай профилактика ишларини олиб бориш нафақат хуқуқ, балки педагогика ва психология соҳасида ҳам муайян тайёргарликка эга бўлишни талаб этади. Масалан, АҚШда полиция ходимларини тайёрлаш курси албатта оилавий криминология, болалар психологияси муаммоларини ўрганишни ўз ичига олади. ИИВ органлари амалга ошираётган профилактика ишининг самарадорлиги ходимларнинг психологик ва педагогик малакасига боғлиқ эканига ишончимиз комил.

Date: 3rd June-2025

Д.А.Шестаков кузатувларига қараганда, ички ишлар органлари ходимларининг бундай тайёргарлик даражаси уларнинг юридик тайёргарлик даражасига қараганда 10-11 баравар пастроқ баҳоланиши мумкин.

Ички ишлар органларининг шахсга қарши жиноятларнинг махсус виктимологик профилактикасини ҳуқуқий тартибга солиш учун жиноят- процессуал қонун ҳужжатлари ўз навбатида, у терговга қадар суриштирув органлари, терговчи, прокурорга, шунингдек судга жиноят ишлари бўйича зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг сабабларини ва уларга имкон берадиган шарт- шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш учун тақдимномалар киритиш, хусусий ажримлар чиқариш йўли билан чоралар кўриш мажбуриятини юклайди.

Шунингдек, зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар виктимлигининг махсус профилактикасида жиноят-ижроия ҳуқуқи ҳам муҳим роль ўйнайди. Бунда жиноятлар содир этганлик учун судланган шахсларни озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод қилиш тартибини, уларни ижтимоий реабилитация қилиш ва жамиятга мослаштириш, шу жумладан, уларни ишга жойлаштириш, турар жой билан таъминлаш масалаларини, уларнинг устидан кузатув олиб бориш тартибини белгилайдиган нормалар алоҳида аҳамият касб этади.

Виктимологик профилактиканинг махсус олдини олишнинг яна бир вазифаси виктимологик профилактикага доир кенг кўламли мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш бўлиб, бу дастурлар жиноий тажовузларнинг аниқ ва эҳтимоли бўлган жабрланувчиларини ҳимоя қилишга қаратилган чора-тадбирлар дастурининг жиноятчиликка қарши кураш дастури билан узвий боғланганлигидир.

Бундан ташқари, оммавий ахборот воситаларидан самарали фойдаланиш, ҳуқуқий тарғибот шакллари ва усулларини такомиллаштириш ҳам зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар виктимлигининг махсус профилактикасида муҳим роль ўйнайди. Бу аниқ ва эҳтимоли бўлган жабрланувчиларни ҳимоя қилишда тарбиявий ва профилактик тадбир сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Криминолог олимлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ходимлари жиноятчилик географияси ва типологиясини таҳлил қилиш натижаларига таянишга одатланганлар. Бундай таҳлил жиноятларни тўхтатиш, очиш ва тергов қилиш билан бир қаторда, уларнинг олдини олиш учун, шу жумладан виктимологик профилактика учун ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Айни шу сабабли, бундай таҳлил натижаларидан фуқароларга криминологик таълим бериш, аҳолини жиноий тажовузлардан ўзини ўзи ҳимоя қилиш усулларини ўзлаштиришига эришиш мақсадларида фаол фойдаланилиши мумкин.

Хорижий давлатлар тажрибасини таҳлил қилиш натижасида профилактика хизмати бўлинмаларининг функцияларини кенгайтириш ёки зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноят жабрланувчиларининг виктимологик профилактикаси билан шуғулланадиган махсус бўлинмаларни ҳам ташкил этиш лозим. Ҳозирги вақтда виктим ҳулқ-атвор профилактикаси учун жавоб берадиган мустақил ихтисослаштирилган хизмат мавжуд бўлмай, мазкур фаолият қонун ҳужжатлари билан муфассал тартибга солинмаган.

Date: 3rd June-2025

Назаримизда, мавжуд профилактика хизматларининг функциялари кенгайтирилиши ёки виктимологик профилактика учун жавоб берадиган янги ихтисослаштирилган бўлинмалар ташкил этиш йўлидан борилиши лозим.

Бундан ташқари, «Виктимологик профилактика» ягона электрон порталининг ишини ташкил қилиш орқали жиноятлар виктимлигининг олдини олиш билан шуғулланувчи ташкилотларнинг ахборот алмашуви механизмларини яратиш, шу жумладан, мавжуд маълумотлар ва жорий воситалархатловдан ўтказилади. Ушбу портал ўз ичига ҳар бир фуқаронинг паспортизация асосидаги маълумотларини олади.

Индивидуал виктимологик профилактиканинг имкониятлари ва истиқболлари шунга асосланадики, жиноятдан (реал ва потенциал) жабрланганларнинг аниқ ифодаловчи иқрори, жами шахснинг эга бўлган шахсий ва ҳуқуқий тавсифининг шартлиги юқори виктимлигини келтириб чиқаради. Индивидуал виктимологик профилактиканинг мақсади шахснинг виктим хусусиятлари ва сифатларини ўрганиш орқали унинг ҳуқуқ-атворини ўзгартиришга қаратилган ижобий ишларни амалга ошириш, шунингдек девиктимлашув жараёнини таъминлашдан иборатдир.

Виктимологик профилактиканинг бир йўналиши виктимология фанининг яхлитлиги ва виктимологик башорат қилишнинг базаси бўлиб ҳисобланса-да, жабрланувчилар бир хиллик массасини ташкил этмайди. У ёки бу ижтимоий-психологик хусусиятларнинг жами ҳар хил типологик гуруҳларнинг ўзига хослиги билан ажралиб туради. Кўпинча бу тавсифлар жуда жиддий равишда қарамликка эгаллиги, содир этилган жиноятнинг характери, далиллар келтириш ва жиноий вазиятларда жабрланувчиларнинг ҳуқуқий характери ва бошқа факторларга эгадир.

Шулардан келиб чиқиб, Д.В.Ривман жабрланувчиларнинг ҳуқуқий характериға қараб қуйидаги умумий дастлабки турлари бўйича индивидуал виктимологик профилактика олиб бориш кераклигини кўрсатиб ўтади: тажовузор тип (жабрланувчининг атайлаб шунга мажбурлаб тўқнашув чиқаришида намоён бўлади); фаол тип (бунда жабрланувчилар ҳуқуқбузарни тўқнашув орқали эмас, балки ўзига шикаст етказиш, ахлоқсиз ёки бошқа жиноятга оид бўлмаган ҳаракатлар орқали намоён қиладилар); ташаббускорлик тип (жабрланувчиларнинг ҳуқуқий ижобий характерга эга бўлиб, аммо ўзлари учун бу ҳолат хавфли ҳисобланади); пассив тип (жабрланувчилар оддий сабабларга кўра жиноятчига қаршиликлар кўрсатмайдилар); танқидий тип (бунга оқибатини ўйламайдиган, вазиятни баҳолай олмайдиган жабрланувчилар киради); нейтрал тип (ҳеч қандай жиноий ҳаракатни келтириб чиқармайдиган ҳуқуққа эга бўлган жабрланувчилар киради).

Профилактик тадбирларни ахборотлар билан таъминлашни ташкиллаштириш виктим профилактика ҳуқуқига ва зўрлик жиноятларининг хавфли оқибатларини олдини олишга хизмат қилади. Шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва ташкилотларнинг ҳаётга татбиқ этиладиган умумий режаларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишнинг профилактик ахборот асосида, аниқ ҳудуд, унинг сабаб ва шароитлари, жиноятларни амалга оширувчи шахслар билан доимий мулоқотда бўлиш, уларнинг юқори виктимлигини кўрсатиб турувчи ижтимоий-руҳий

Date: 3rd June-2025

сифатларини ҳамда ўта хавфли вазиятларда жиноят содир этган жиноятчилар ҳақида маълумотларга эга бўлиб туриш талаб этилади.

Профилактик фаолият ҳар доим турли хилдаги маълумотларни ажратишни маъқул кўради. Бунда жами жиноятлар профилактикасини олиб борадиган орган ва ташкилотларнинг ахборот тизими ташкиллаштириб борилади. Бундай мустақил маълумотларнинг ажратилиши субъектларнинг йўналтирилган профилактик фаолияти ва уларнинг ўзига хос объектларини аниқлаштиради. Булар ким, қачон, қаерда ва қандай қилиб зўрлик жиноятларининг жабрланувчиларига айланишди? деган саволларга аниқ ва тўлиқ жавоб бера олиши; бу билан боғлиқ ҳолатда жабрланувчиларнинг виктимлик сифати, улар қарашларининг пайдо бўлиши; уларнинг ўзига хос виктим хулқи хусусияти нимада акс этиши; қандай чора, қайси алоқада ва қай тартибда шу турдаги зўрлик жиноятлари профилактикаси учун зарур бўлган қўшимча маълумотлар кераклиги аниқлаштирилади. Индивидуал ва умумий виктимология учун ягона восита бўлиб, хавфли вазиятни нейтраллаштириш ҳисобланади.

Жиноятлар виктимлиги индивидуал профилактикасининг мақсади – жиноятлардан жабрланишнинг муайян сабабларини бартараф этишдир. Фикримизча, шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлардан виктимлашишнинг даражасини камайтириш муаммосини ечишга нисбатан комплекс ёндашув, жиноятлар виктимлигининг индивидуал профилактикаси ҳажмини янада кенгайтириш ва унинг сифатини яхшилаш бўлиб, бу қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширишни назарда тутди:

- 1) жиноят содир этиши мумкин бўлган гуруҳлардан бўлган шахсларни тўлиқ аниқланишини таъминлаш;
- 2) яшаш жойи бўйича ихтисослаштирилган жамоат ташкилотларини жалб қилиш ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ходимлари билан яқин ўзаро алоқани йўлга қўйиш;
- 3) ижтимоий назорат ва ҳуқуқбузарларга таъсир ўтказиш ҳуқуқий чоралари ўз вақтида қўлланилишини ва уларнинг одилоналигини таъминлаш.

Муаммони тадқиқ этиш жараёнида аниқланишича, индивидуал профилактикани амалга оширишда шахсни башорат қилиш бўйича баҳолаш учун асос сифатида олиш мумкин бўлган мезон-белгиларни танлаш, айниқса, мушкул вазифа ҳисобланади.

Шахсга нисбатан зўрлик ишлатиб жиноят содир этиш эҳтимоли борлигини аниқлайдиган объектив белгилар қаторига қуйидагилар киради:

- 1) айти бир шахслар билан тақрорланувчи зиддиятлар ва уларни зўрлик ишлатиш йўли билан ҳал этишга мойиллик;
- 2) жамоат тартибини бузувчи ҳаракатлар, шу жумладан, муштлашиш, фуқароларни ҳақорат қилиш, аёлларга нотўғри муносабатни намоиш этишга мойиллик;
- 3) совуқ ёки ўқотар қуролни яшаш, эгаллаш, қонунга хилоф равишда сақлаш ва олиб юриш;

Date: 3rd June-2025

4) майда безорилик, мушшлашувлар учун маъмурий жавобгарликка тортилиш;

5) бегона шахсларни ёки ўз қариндошларини ўлдириш ёки баданга оғир шикаст етказиш билан қўрқитиш, уриб дўппослаш;

6) зўрлик ишлатиб содир этиладиган ҳаракатлар билан боғлиқ жиноят учун судланганлик;

7) алкогольли ичимликлар ва гиёҳвандлик воситаларини сурункали истеъмол қилиш, бунинг натижасида шахсда зўравонлик майлларини пайдо қилади.

Агар зиддиятли вазият вақти-вақти билан гоҳ кучайиб, гоҳ сусайиб турса, эпизодик чора кўриш мақсадга мувофиқдир. У, одатда, ички ишлар органлари, профилактика инспекторлари ва жамоатчилик вакиллари томонидан амалга оширилади.

Бундан ташқари, субъектив белгилар, хусусан, шахсинг кўрслик, тажовузкорлик, уришқоқлик, ўч олишга мойиллик сингари салбий хусусиятлари, бузук эҳтиёжлари (ичкиликбозлик, гиёҳвандлик, маиший бузуклик кабилар), мазкур эҳтиёжларни қондириш воситаларини танлашда эътиборсизлиги, алоҳида касалликлари (алкоголизм, гиёҳвандлик, психопатия, жинсий майлдаги бузилишлар) ҳам ҳисобга олиниши лозим.

